

MEKTEPKE SHEKEMGI TÁRBIYA ORINLARDA QARAQALPAQ MUZIKA FOLKLORIN BALALARGA ÚYRETIW USILLARI

Ashildiyev Kuanishbay Abatovich

NMPI muzika tálimi hám kórkem-óner qánigeligi 2-basqışh magistantı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14048579>

Anotaciya. Bul maqalada mektepke shekemgi bilimlendiriw orınlarında qaraqalpaq milliy muzika folklorın paydalanıw usılları haqqında sóz etilgen hámde balalardıń psixologik ózgeshelikleri tiykarında analizlengen.

Tayanış sózler: mektepke shekemgi bilimlendiriw, qaraqalpaq xalıq folklor kórkem-óneri, qosıq hám ayaq oynılar, milliy tárbiya, ádep-ikramlılıq, ruwxıylıq.

METHODS OF TEACHING CHILDREN KARAKALPAK MUSICAL FOLKLORE IN PRESCHOOL SETTINGS

Abstract. This article discusses the use of Karakalpak national music folklore in pre-school education and analyzes the psychological characteristics of children.

Key words: preschool education karakalpak folklor art, songs and dances, national education, morality, spirituality.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ КАРАКАЛПАКСКОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРА ДЕТЯМ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье говорится об использовании каракалпакского национального музыкального фольклора в местах дошкольного образования и анализируются психологические особенности детей

Ключевые слова: дошкольное образование Каракалпакское народное фольклорное искусство, песни и танцы, национальное воспитание, нравственность, духовность.

Xalıqımızdıń ásirler jollarınan kiyatırǵan muzıka mádeniyatınıń miyrasları hár bir xalıqtıń ruwxıy dúniyası bolıp esaplanadı. Xalıq muzıka menen bir tán, bir jan bolıp kelgen.

Hár bir xalıqtıń ózine tán saz áspabları hám milliy namaları boladı, sebebi ata-babalarmızdıń tariyxıy esteliklerine qaraǵanıımızda sol saz áspablardıń atqarıwshıları bolǵan sázendeleri arqalı usı kúnge shekem bul saz áspablar saqlanıp atqarılıp kelgen.

Ǵárezsizligimizdiń sharapatı menen sońǵı jıllarda mámleketimiz tárepinen mádeniyatımızdıń rawajlanıwına bir qansha itibar berilip kelmekte. Mádeniyat salasında jaslardı qollap quwatlawda bir qansha konkurslar, ótkerilip atır bulardan atap ótetuǵın bolsaq «Jaslar hawazı, kamalak, Bozataw festivalı, Nihol, h.t.b atap ótsek boladı.

Búgingi jas áwladtı tárbiyalap keleshekte sanalı adamlar etip ósirip shıǵarıwda muzıkalı estetikalıq tárbiyanıń roli oǵada ullı.«Estetika» sózi grektiń «estetikos» sózinen alınıp, ol qabıllaw arqalı seziw yamasa seziw qábileti degen mánisti ańlatadı. Estetikalıq tálim bolsa-insanlardıń real dúnyaǵa kórkemlik jaqtan kóz-qarasları hám onıń rawajlanıwınıń nızamları haqqındaǵı pán.

Estetikalıq tárbiya-bul insanlardı ásirese jaslardı ruwxıy baylıqqa, ádep-ikramlılıqqa ulıwma gózzalıqqa úyretiw.³⁰

Muzikalı til balağa kishi jasında-aq qanshelli ılayıqlı, túsınıklı bolsa, orta ham joqarı jaslarda da muzıkanı tınlaw sonshelli úlken rol oynaydı. Muzıkanı tınlaw hám onı túsine biliw uqıbı estetikalıq mádeniyattıń elementar belgileriniń biri bolıp esaplanadı. Múmkinshiligi bolğanınsha balanı muzıkağa qızıqtırğan maqul. Ullı rus oqıtıwshısı V.A.Suxomlinskiy aytqanınday: «Muzikalıq tárbiyasız balanıń sana-sezimin aqıl-oyın rawajlandırıwğa bolmaydı»³².

Óytkeni, muzıka ana sútindey balanıń boyına tarap, xosh kewilli, ruwxıy rawajlanıwına tásir jasaydı.

Muzıka usı áhmiyetli wazıypanı orınlaw ushın balada ápiwayı muzikalıq qábiletli rawajlandırıw zárúr. Muzikalıq qábiletlerdiń negizgi belgileri tómendegishe:

1. Muzikalıq qábiletin birinshi belgisi-muzikalıq shıǵarmanıń xarakterin seziniwi, esitken muzıkası quwanışlı bolsa birge quwanıwı, qayǵılı bolsa birge qayǵırıwı hám óziniń emociyalıq tásin kórsete biliwi bolıp tabıladı.

2. Muzikalıq qábiletin ekinshi belgisi tınlaw, muzikalı qubılıslardı salıstıra otırıp, oǵan baha beriw.

3. Muzikalıq qábiletin úshinshi belgisi-balada muzıkağa degen dóretiwshilik kóz-qarastıń payda bolıw kórinisi.

Balalardıń bul muzikalıq qábileti jasına qarap muzikalıq xızmet barısında ósip baradı.

Sonlıqtan da, muzikalıq xızmetti jas waqıttan baslap durıs úyretiw lazım.

Balanıń hár tárepleme hám garmoniyalıq jaqtan rawajlanıwı-balalar baqshasındaǵı tiykarǵı tárbiyalıq aktual másele. Bul máseleni muzıka orınlay aladı. Balağa muzıka arqalı óziniń oyları menen sezimlerin tereńrek seziniwine járdemlesiw zárúr. Pedagogika usı qaǵıydalarǵa súyene otırıp, muzikalıq tárbiya ham rawajlanıw túsiniǵın anıqlaydı.

Muzikalıq tárbiya-bul muzıka kórkem-óneriniń tási arqalı balanıń jeke basın qalıplestiriw, muzikalıq intasin, uqıbın, estetikalıq kóz-qarasın qalıplestiriw degen sóz.

Muzikalıq rawajlanıw-balanıń muzıka isindegi aktivliginiń nátiyjesi.

Muzikalıq tárbiya beriw hám rawajlandırıw isi durıs shólkemlestiriwdi hám oqıtıwdı talap etedi. Bunı mektep jasına deyingi balalardıń jas ayırmashılıqlarına qaray beriletuǵın muzikalıq tárbiya arqalı ámelge asırıladi:

Mektepke shekemgi jastaǵı balalarǵa talim-tárbiya beriwdiń tiykarǵı maqset hám wazıypaları balalardı fizikalıq hám aqılıy tárepten rawajlandırıw, olardıń ruwxıy jeke qábiletleri, umtılıwları hám talapların qandırıw, milliy hám ulıwma insanıyılıq qádiriyatlarǵa, milliy ǵárezsilik ideologiyasına sadıq halda kámalǵa jetkeriwdi támiyinlew, olardı mektepke shekemgi balalar talim-tárbiyasına qoyılatuǵın mámleket talaplarına muwapıq mektep talimine tayarlawdan ibarat.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı rawajlandırıw procesi boyınsha aldına qoyılǵan maqset hám wazıypalardıń orınlanıwına erisiw «Úshinshi mın jıllıqtıń balası»³³ tayanış dástúrinde ámelge asırıladi.

Dástúrdegi materiallar is-háreket túrlerine qaray (oyın, sabaq, miynet) bólinedi jáne balalardıń jasına qarap mına toparlarǵa say keledi:

Bóbeklik dáwirdegi topar-1 jasqa shekem;

I-kishi topar-1 jastan 3 jasqa shekem;
II-kishi topar –3 jastan 4 jasqa shekem;
Orta topar- 4 jastan 5 jasqa shekem;
Úlken topar 5 jastan 6 jasqa shekem;.
Mektepke tayarlaw toparı-6 jastan 7 jasqa shekem.

Balalar baqshalarında balalardı ruwxıy-mádeniy jaqtan rawajlandırıwda-muzıkalıq tárbiya beriw isi áhmiyetli orın iyeleydi. Muzıkalıq tárbiya beriwde qollanatuǵın xızmettiń hár bir túri mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń muzıkalıq qábiiletlerin, muzıkalıq iskerligin, atqarıwshılıq hám dóretiwshilik uqıplılıqların basqıshpa-basqısh, ápiwayıdan-quramalıǵa qaray ótip rawajlandırıp baradı.

«Qaraqalpaq xalqı ázelden eski hám bay tariyxqa iye. Ol dúnya júzine óziniń milliy mádeniyatı, kórkem-óneri, klassik ádebiyatı, ruwxıy qádiriyatları, dástúrleri hám tradiciyası menen belgili boldı»³⁵. Milliy ruwxıylıǵımızdıń túp-tiykarı, tamırları eski zamanlarǵa barıp taqaladı.

Milliy ruwxıylıǵımızdıń qalıplesiwi hám rawajlanıwında qaraqalpaq xalqınıń ásirler dawamında mazmunı jaǵınan bay hám hár qıylı túrdegi awız eki dóretpeleri tiykarǵı derekler bolıp xızmet etedi. Basqasha aytqanda, xalıq awız eki dóretpeleri milliy qádiriyatlarımızdıń tawsılmas ǵáziynesidur. Ol óziniń dáslepki negizin eski mifologiyadan, xalıq dóretpelerinen alǵan.

Xalıq awızeki dóretpeleri dástanlar, ertekler, qosıqlar, naqıl-maqallar, jumbaqlar, ańızlar, ápsanalar, hikmetli sózler, toy hám máresim qosıqları, oınları, teatrlar, muzıka, terme-tolǵawlar, aytıslar, sheshenlik sózlerdi óz ishine aladı.

Biybaha ruwxıy baylıq esaplangan xalıq awız eki dóretpeleriniń de, jazba dóretpelerdiń de dóretiwshisi hám atqarıwshısı, ásirlerden-ásirlerge, áwladtan-áwladqa ótkerip kórkemlep jetkerip beriwshisi-keń massadaǵı xalıq bolıp tabıladı. Bul haqqında birinshi prezidentimiz I.A.Karimov: «Xalıq-óziniń mın jıllıq dástúr hám tájiriybeleri, sónbes yadnaması hám ullı tuyǵıları menen jasap kiyatırǵan qúdiretli kúsh!»³⁶ dep táriypleydi.

Xalıq hámme waqıt dóretken, dóretiwden hesh qashan toqtaǵan emes. Dóretiwshilik xalıqqa tán qásiyet bolıp tabıladı. Xalıq dóretpeleri-ótmish dáwirleri hám onıń dóretiwshileri haqqında maǵlıwmat beriwshi ruwxıy baylıq, xalıq kewliniń aynası, hikmetler ǵáziyesi.

Awız eki dóretpeniń barlıq baylıqları, biybaha shıǵarmaları, ádepnama hám hikmetleri, ápsana hám ráwiyatları «xalıq kewlindegi qayǵı hásireti hám shadlıqtıń joldası onıń bilim tájiriybesi, onıń diniy hám filosofiyalıq kitabıdur»³⁷.

Insannıń jasaw hám kún-keshiriw tárizi, túrli-túrli ırımlar, úrip-ádetler, máwsimli jumıslar, máresimler hám de bayramlar menen baylanıslı túrde júdá kóp folklor úlğileri dóretilgen³⁸.

Xalıq awızeki dóretpelerde, sonıń ishinde muzıka hám qosıqlarda da xalıqtıń ruwxıyatı joqarı tuyǵıları, pák sezimleri, arızıw-ármanları sociallıq awhalı sáwlelengen. Xalıq awız eki dóretpelerdi, sonıń ishinde qosıqlardı bilmey turıp miynetkesh xalıqtıń tariyxın, rawajlanıw basqıshlarındaǵı jolın qabıl etiw qıyın.

«Qaraqalpaq xalqı qayǵılı kúnlerinde de, quwanışlı kúnlerinde de qosıqsız, saz-sáwbetsiz awız-eki poeziyasız jasay almaǵan... Bul qosıq óziniń barlıq keń kólemliligi, adamzat ómiriniń hár qıylı jaǵdaylarına qolaylastırılıwı menen belgili boldı»³⁹, -dep jazadı N.Dáwqaraev.

Qaraqalpaq xalqınıń ótken dáwirde ásirler boyı dóretken awız ádebiyatınıń barlıq janrlarında xalıqtıń awır turmısı qanday dárejede bolsa, sonday óziniń sáwleleniwın tapqan.

Demek, xalıq qosıqqa ózleriniń jaǵdaylarında qosıp aytqan, qosıqtı turmıslıq etken, bunday qosıqta sol xalıqtıń túpkilikli arız-ármanları kórsetilip ǵana qoymay, al bul ármanlarǵa qolın jetkergendey sezimtalı lirika menen hár bir uǵımdı balalarǵa qonımlı etip, sheber jetkere biliw ata-ananıń balalarına bergen wásiyatnaması retinde kórinedi. Demek, balalar ádebiyatın dóretken xalıq dúnyadan, jámiyetten, ekonomikadan, siyasattan, mádeniyattan ózleriniń eń súyiklisi bolǵan balalarına halına qaray túsinikler, násiyatlar beriwge qızıqqan. Sonıń menen birge balalar turmısınan qosıqlar da dóretken. Olar balalar folklorına kiredi. Balanı quwanış penen súyiwdiń ózi de lirizm bolsa, onda oǵan quwanış penen sıpayılap qosıq aytıwda, demek názik sezimlerge tolı waqıya degen sóz. Balalar folklorı awız eki ádebiyatımızdıń ajıralmas bir bólegi, qos qanatınıń biri boladı.

Balalar folklorı haqqında ayılǵanlarǵa súyenip, xalıq qosıqlarınıń ishinde balalar haqqında ayılǵan qosıq, gúrriń, oyın, jańıltısh, jumbaq qusaǵan janr túrleri xalıqtıń basqa dóretpelerine qaraǵanda ertekten payda bolǵan bolsa kerek degen túsinikke kelemiz.

Balalardı hámmeniń súyiwi, jaqsı kóriwi hám hár qanday ata-ananıń kimniń balası bolsa da balanı kórgende adamgershilik miyrim sezimleriniń oyanıwı balalar haqqındaǵı qosıqlardıń kútá erteden payda bolǵanın kórsetedi. Bala jubatqan ata-ananıń ınıldap qosıq aytıwı tábiyiy is.

Áyyemgi adamlar tuwılǵan balanı qáwimlep qorǵaǵanı hám asıraǵanı náresteni hámmesi jaqsı kórgeni málim. Demek, bul jaǵdaylar balalar haqqında xalıq qosıqlarınıń ertekten payda bolǵanın hám onı xalıq jám bolıp dóretkeninen derek beredi.

Xalıq balalarına hár túrli óner, is úyretiwdi, janına járdemshi bolıwdı árman etip qosıqlar aytqan. Sonlıqtan, balalar folklorındaǵı balalarǵa arnalǵan qosıqlardıń túrleri de hár qıylı. Óytkeni, xalıq hár túrli kásip etken. Sol kásipti balalarına túsindiriw ushın kásiptiń túrine qaray hár túrli qosıqlardı dóretken. Olardıń tematıkası da, mazmunı da, túri de, sheberligi de hár túrli.

Xalıq óz basınan hár qıylı, tariyxıy siyasiy, turmıslıq jaǵdaylardı ótkerip ómir súriw ushın alıp barǵan gúreslerin de jır etken. Bul jawıngerlik gúresler tiykarında balalar atqaratuǵın jawıngerlik temadaǵı qosıqlar júzege kelgen. Bunday qosıqlardıń birazı dástanlarǵa sińisip, biziń dáwirimizge deyin kelip jetken. Olardıń usı kúnge deyin kelip jetiwiniń sırtı-olardıń tereń xalıqlıq mazmunǵa iye bolıwın da .

REFERENCES

1. Umarov E, Karimov R., Mirsaydova M. Estetika asoslari T.2000.
2. Suxomlinskiy V.A. Pavlish orta mektebi M.1979
3. Úshinshi mıń jılıqtıń balası T.Ma'rifat Madodkor. 2002 y.
4. Karimov I. Po puti bezopasnosti i stabilnogo razvitiya T.6. T. «Ózbekiston» 1998, 303 b.

5. Karimov I.A. Azat hám abat Watan, erkin hám párawan turmıs baslı maqsetimiz» 8-tom. T.Wzbekiston, 2000, 507-bet.
6. Lafarg T. Ocherk istori kulturi. M. 1926, str 51
7. Ózbekiston Respublikasi enciklopediya T. «Qomuslar bosh tahririyati, 1997, 513-b
8. Dáwqaraev N. Revolyuciyağa shekemgi qaraqalpaq ádebiyatı tariyxınıń ocherkleri QQMB Nókis, 1961.